

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1297/2026-1-34>

В. В. Ляшко

Херсонський державний університет, м. Херсон, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3717-7240> – В. В. Ляшко

 vvlyashko@gmail.com

ІНКЛЮЗИВНА КУЛЬТУРА ШКОЛИ ЯК ФАКТОР МІНІМІЗАЦІЇ ПРОЯВІВ ДИСКРИМІНАЦІЇ ТА БУЛІНГУ ЩОДО ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Анотація. У статті висвітлено роль інклюзивної культури закладу освіти як фундаментального механізму запобігання дискримінації та булінгу щодо дітей з особливими освітніми потребами (ООП). Актуальність дослідження зумовлена сучасною трансформацією системи освіти в Україні, яка вимагає переходу від технічного забезпечення доступу до глибокого залучення всіх учнів у суспільні відносини. Автор аналізує інклюзивну культуру як динамічну систему спільних цінностей та переконань, що є фундаментом для розвитку інклюзивної політики та еволюції інклюзивної практики.

Особливу увагу приділено проблемі високої вразливості дітей з інвалідністю до віктимізації. У роботі наведено статистичні дані, згідно з якими учні з ООП стикаються з булінгом у два-три рази частіше за своїх нейротипових однолітків, а рівень віктимізації серед них сягає 24,5% вже у початковій школі. Розглянуто специфічні форми цькування: соціальне виключення, вербальну агресію, фізичний булінг та кібербулінг.

Методологічною основою дослідження став «Індекс інклюзії» Т. Бута та М. Ейнскоу, який структурує розвиток школи за трьома вимірами, де створення інклюзивної культури визначено як базовий етап, без якого зміни в політиці та практиці залишатимуться формальними. У статті детально описано сучасні стратегії мінімізації негативних явищ: впровадження принципів універсального дизайну, системи позитивних поведінкових інтервенцій PBIS (стратегія «Stop–Walk–Talk») та доказової програми превенції KiVa.

Обґрунтовано ключову роль команди психолого-педагогічного супроводу, асистентів учителів та батьків у процесі соціалізації та дестигматизації дітей. Окреслено потенціал відновних практик («кола спільноти») як альтернативи покаранню агресорів. Зроблено висновок, що системний розвиток інклюзивної культури дозволяє трансформувати школу в безпечний простір, де відмінності сприймаються як ресурс, а не як проблема, забезпечуючи рівні освітні можливості для кожного учня.

Ключові слова: інклюзивна освіта, інклюзивна культура, булінг, дискримінація, діти з інвалідністю, освітнє середовище, універсальний дизайн, індекс інклюзії, соціальна модель інвалідності.

V. V. Liashko

Kherson State University, Kherson, Ukraine

INCLUSIVE SCHOOL CULTURE AS A FACTOR IN MINIMIZING MANIFESTATIONS OF DISCRIMINATION AND BULLYING TOWARD CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS (SEN)

Abstract. The article provides a comprehensive study of the role of inclusive school culture as a fundamental mechanism for preventing discrimination and bullying toward children with special educational needs (SEN). The relevance of the study is driven by the modern transformation of the Ukrainian education system, which demands a shift from merely providing technical access to deep engagement of all students in social relations. The author analyzes inclusive culture as a dynamic system of shared values and beliefs, serving as the foundation for the development of inclusive policy and the evolution of inclusive practice.

Special attention is paid to the high vulnerability of children with disabilities to victimization. The research presents statistical data indicating that students with SEN face bullying two to three times more often than

their neurotypical peers, with victimization rates reaching 24.5% as early as primary school. Specific forms of bullying are examined, including social exclusion (relational bullying), verbal aggression, physical bullying, and cyberbullying.

The methodological basis of the study is the "Index for Inclusion" by T. Booth and M. Ainscow, which structures school development across three dimensions. Within this framework, creating an inclusive culture is identified as the core stage, without which changes in policy and practice remain superficial. The article details modern strategies for minimizing negative phenomena: the implementation of Universal Design for Learning, the Positive Behavioral Interventions and Supports (PBIS) system (the "Stop-Walk-Talk" strategy), and the evidence-based KiVa prevention program.

The study substantiates the key roles of the psychological and pedagogical support team, teacher assistants, and parents in the socialization and destigmatization of children. Furthermore, the potential of restorative practices ("community circles") is outlined as an alternative to punitive measures for aggressors. The author concludes that the systematic development of an inclusive culture transforms the school into a safe space where differences are perceived as a resource rather than a problem, ensuring equal educational opportunities and the right to development for every student.

Key words: inclusive education, inclusive culture, bullying, discrimination, children with disabilities, educational environment, universal design, index for inclusion, social model of disability.

Трансформація системи освіти в Україні спрямована на забезпечення рівного доступу до якісних освітніх послуг для всіх дітей, що вимагає глибокого переосмислення шкільного середовища. *Інклюзивна освіта базується на переконанні, що кожна дитина має унікальні здібності та право навчатися разом з однолітками за місцем проживання.*

Сучасна освітня парадигма розглядає інклюзію не просто як технічне забезпечення доступу дітей з особливими освітніми потребами до закладу освіти, а як глибинний процес активного залучення всіх громадян у суспільні відносини, незалежно від їхніх фізичних, інтелектуальних чи соціокультурних особливостей. В основі цього процесу лежить формування інклюзивної культури, яка визначається як фундамент для розвитку інклюзивної політики та еволюції інклюзивної практики. Інклюзивна культура є динамічною системою цінностей та переконань, що стимулюють створення безпечної, прийнятної та колаборативної спільноти, де кожен учасник освітнього процесу відчуває свою значущість.

Проте на заваді успішній інклюзії часто стають дискримінація та булінг. Діти з інвалідністю є у два-три рази вразливішими до віктимізації порівняно з нейротиповими учнями. Тільки через формування стійкої інклюзивної культури, яка стає ментальною рисою спільноти, можливо мінімізувати ці негативні явища.

Практика показує, що діти з інвалідністю нерідко стикаються з негативними соціальними явищами, такими як дискримінація та булінг [7,11]. Булінг визначається як систематичне насильство або переслідування, яке може проявлятися у фізичній, психологічній чи соціальній формі та спрямоване на приниження особистості [3, 11].

Дослідники наголошують, що саме учні з інвалідністю є однією з найбільш вразливих категорій щодо цькування у шкільному середовищі [11, 12].

У зв'язку з цим актуалізується проблема формування інклюзивної культури школи, яка передбачає прийняття різноманітності, повагу до людської гідності та створення безпечного освітнього середовища для кожної дитини [5, 13].

Інклюзивна культура є фундаментом для розвитку будь-якого закладу освіти. Вона визначається як динамічна система цінностей та переконань, що стимулюють створення безпечної та доброзичливої атмосфери.

Науковці визначають інклюзивну культуру як *сукупність соціальних та педагогічних умов, що забезпечують толерантне ставлення до різноманітності та підтримку кожної дитини* [2, 5]. Вона формується через взаємодію учнів, педагогів, батьків та адміністрації навчального закладу.

Дослідники наголошують, що інклюзивна культура передбачає [8, 14]:

- повагу до індивідуальних особливостей кожної дитини;
- створення безпечного та підтримувального середовища;
- розвиток емпатії та толерантності;
- запобігання соціальній ізоляції дітей з інвалідністю.

Інклюзивна школа повинна створювати умови для соціальної інтеграції дітей з особливими освітніми потребами та розвитку їхніх соціальних навичок.

Інклюзивна культура виступає духовно-реабілітаційною основою інклюзії. Вона базується на соціальній моделі інвалідності, де проблема вбачається не в діагнозі дитини, а в бар'єрах

середовища – архітектурних, інформаційних та атитюдних (ставленнєвих) [6, 14]. Формування інклюзивної культури передбачає перехід до моделі «людина-людина», де відмінності сприймаються як ресурс, а не як проблема.

Серед ефективних стратегій формування інклюзивної культури можна виділити [3, 5, 8 та ін.]:

- впровадження програм антибулінгу;
- організацію спільних проєктів між учнями;
- проведення уроків толерантності;
- використання інтерактивних методів навчання;
- розвиток соціально-емоційних компетентностей.

Особливо важливим є формування у дітей розуміння цінності різноманітності.

Також, інклюзивна культура виконує критично важливі соціалізаційні, освітні та економічні функції, забезпечуючи засвоєння дітьми з особливими освітніми потребами (ООП) широкого кола соціальних ролей, що є неможливим у сегрегованому середовищі [1, 5]. Вона базується на соціальній моделі інвалідності, де акцент зміщується з медичного діагнозу на усунення бар'єрів – фізичних, інформаційних та атитюдних. Проте на заваді успішній соціалізації часто постає булінг (цькування), що є системним насильством в умовах нерівності сил. Статистика свідчить, що 51,3% школярів в Україні зазнавали булінгу, найвищий рівень зафіксовано в обласних центрах (34,4%) та Києві (33,7%). Щодо дітей з інвалідністю, то поширеність віктимізації серед них сягає 24,5% вже у початковій школі, що значно вище, ніж у їхніх нейротипових однолітків, а діти з інвалідністю є значно вразливішими [10, 11, 13].

Булінг (цькування) – це системне насильство в умовах нерівності сил. Для дітей з інвалідністю він часто набуває специфічних форм [11, 12]:

– **Соціальне виключення (relational bullying):** заклики не товаришувати, навмисне ігнорування під час групових ігор.

– **Вербальна агресія:** використання дегуманізуючих прізвиськ, насмішки через особливості поведінки чи мовлення.

– **Фізичний булінг:** штовхання, удари, пошкодження допоміжних засобів пересування.

– **Кібербулінг:** цькування через месенджери та соціальні мережі, що створює безперервний стрес.

Тривалий булінг призводить до депресії, тривожності та втрати самоповаги. Учні з інвалідністю часто починають уникати школи (truancy) через страх зустрічі з агресором. Це руйнує загальний мікроклімат закладу, створюючи атмосферу страху та недовіри.

Булінг, на відміну від дискримінації, характеризується систематичним психологічним або фізичним переслідуванням, яке супроводжується нерівністю сил між учасниками конфлікту.

Діти з інвалідністю є однією з найбільш уразливих категорій щодо булінгу. Це пов'язано з тим, що вони можуть мати труднощі у комунікації, відрізнятись поведінкою або потребувати додаткової підтримки.

Дослідження свідчать, що проблема дискримінації осіб з інвалідністю у закладах освіти залишається актуальною та потребує системних заходів щодо її подолання.

Причинами дискримінації можуть бути [2, 7 та ін.]:

- недостатній рівень обізнаності учнів щодо особливостей розвитку дітей з інвалідністю;
- соціальні стереотипи;
- недостатня підготовка педагогів до роботи в інклюзивному середовищі;
- відсутність сформованої інклюзивної культури у школі.

Таким чином, боротьба з дискримінацією потребує комплексного підходу, який включає освітню, соціальну та психологічну роботу.

Інклюзивна культура школи базується на таких принципах [5, 13]:

- повага до людської гідності;
- прийняття різноманітності;
- рівність можливостей;
- толерантність;
- співпраця між усіма учасниками освітнього процесу.

Методологічним інструментарієм для трансформації шкіл є «**Індекс інклюзії**», розроблений британськими науковцями Т. Бутом та М. Ейнскоу [8]. Він структурує розвиток за трьома взаємопов'язаними вимірами:

1. **Створення інклюзивної культури (Вимір А):** побудова спільноти та встановлення цінностей, де кожен відчуває себе «бажаним».

2. **Розробка інклюзивної політики (Вимір В):** інтеграція інклюзії у стратегічне планування закладу та координація підтримки різноманіття.

3. **Запровадження інклюзивної практики (Вимір С):** адаптація навчального процесу та мобілізація ресурсів для активної участі кожного учня.

Створення культури (Вимір А) є базовим, оскільки без спільних цінностей зміни в політиці та практиці залишатимуться формальними.

Нижче наведено схему, яка узагальнює системний підхід до мінімізації негативних явищ через розвиток інклюзивного середовища (рис.1).

Рис. 1. Модель інклюзивної протидії дискримінації та булінгу в освітньому середовищі

Для подолання дискримінації школа має впроваджувати системні підходи, що охоплюють усіх учасників освітнього процесу і будуть слугувати підґрунтям для формування інклюзивної культури освітнього закладу.

1. Універсальний дизайн та розумне пристосування [5]. Універсальний дизайн у сфері освіти забезпечує максимальну придатність середовища та програм для всіх без потреби в додатковій адаптації.

- Фізична доступність: пандуси, ресурсні кімнати, медіатеки.

- Гнучкість навчання: множинні способи представлення матеріалу (візуальні, аудіальні, кінестетичні). Розумне пристосування застосовується індивідуально, коли архітектурні рішення не покривають специфічних потреб дитини (наприклад, гнучкий розклад або спеціальні пристрої для прослуховування).

2. Позитивні поведінкові інтервенції [8]. Система PBIS фокусується на створенні культури, де правила поведінки чітко визначені та навчені. Ефективною для дітей з інвалідністю є стратегія «Stop-Walk-Talk»:

1. *Stop*: подати агресору сигнал припинити дію.

2. *Walk*: спокійно відійти від конфліктної ситуації.

3. *Talk*: повідомити дорослому про інцидент, що розцінюється як крок до безпеки,

а не як «скарга». Впровадження таких стратегій знижує кількість дисциплінарних звернень на 41% [11].

3. Соціально-архітектурна модель превенції: програма KiVa [8, 9]. Фінська програма KiVa базується на розумінні, що булінг триває доти, доки агресор отримує соціальне схвалення від спостерігачів (bystanders). Навчання всього класу емпатії та навичкам захисту жертви робить цькування «соціально не вигідним». Рандомізовані дослідження підтверджують статистично значуще зниження симптомів депресії та тривоги у дітей у школах, де впроваджено KiVa.

4. Роль команди психолого-педагогічного супроводу та асистентів [11, 13]. Успіх інклюзії залежить від злагодженої роботи команди психолого-педагогічного супроводу (КППС).

Команда включає вчителів, асистентів, психологів, соціальних педагогів та батьків. Головним завданням є розробка індивідуальної програми розвитку (ІПР), яка забезпечує індивідуалізацію навчання. ІПР має включати SMART-цілі: конкретні, вимірювані, досяжні, доцільні та визначені у часі [12].

Асистент вчителя допомагає організувати освітній процес, проводить спостереження за дитиною та бере участь у розробці адаптацій. Важливо розрізняти асистента вчителя (педагогічний працівник) та асистента дитини (працівник соціальної сфери, що забезпечує догляд). Спільне

викладання дозволяє вчителю зосередитися на всьому класі, тоді як асистент надає точкову підтримку.

5. Відновні практики та залучення громади [14]:

1. *Відновне “правосуддя” в школі.* Відновні практики пропонують альтернативу покаранню агресора. Замість відсторонення дитини, вони фокусуються на виправленні шкоди та відновленні стосунків через «кола спільноти». Це дозволяє дитині з інвалідністю висловити свої почуття та потреби, що сприяє дестигматизації. Такі підходи знижують рівень виключення учнів на 36% [3, 14].

2. *Співпраця з батьками.* Батьки є «привілейованими партнерами» в інклюзії. Інформативна бесіда з батьками на початку навчання дозволяє встановити довіру та обмінятися досвідом успішних технік поведінки вдома. Залучення батьків нейротипових дітей до програм обізнаності про інвалідність допомагає зруйнувати стереотипи, які часто стають підґрунтям для агресії однолітків.

Отже, інклюзивна культура школи є головним системним чинником мінімізації дискримінації. Вона трансформує школу з місця «виправлення» дитини в простір, що адаптується до її потреб.

З огляду на результати аналізу, перспективними напрямками для подальших наукових розвідок можна визначити наступні: емпіричне дослідження впливу впровадження програми KiVa та системи PBIS на рівень віктимізації учнів з ООП в українських закладах освіти; розробка програм для батьків нейротипових дітей з метою руйнування стереотипів, які часто стають підґрунтям для агресії однолітків; дослідження механізмів превенції кібербулінгу щодо дітей з ООП, враховуючи їхню особливу вразливість у цифровому просторі.

На основі проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

– Формування інклюзивної культури забезпечує безпечне освітнє середовище, сприяє зменшенню проявів булінгу, розвитку толерантності та емпатії, а також формуванню позитивного соціального клімату.

– Для дієвої протидії негативним явищам необхідно регулярно проводити самоаудит за «Індексом інклюзії», фокусуючись на створенні безпечної культури, забезпечити безперервну підготовку педагогів у сфері соціально-емоційного навчання, створювати безбар'єрне середовище за принципами універсального дизайну.

– Тільки через глибоку зміну цінностей і ставлення всіх учасників освітнього процесу (вчителів, учнів, батьків) школа може стати

справді інклюзивним простором, де право на безпеку та розвиток гарантовано кожному.

Список літератури:

1. Рашидова С.С. Інклюзивна культура здобувачів педагогічної освіти як показник їхньої професійної культури. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика: збірник наукових праць.* 2024. Т.1. № 3 (110). С.116–126. URL: https://journals.snu.edu.ua/index.php/DOMTP_SNU/article/view/980/937

2. Губарь О. Рівень сформованості інклюзивної культури суспільства в сучасних умовах. *Освіта осіб з особливими потребами в умовах миру і війни* : матеріали ІХ міжнар. конгресу зі спеціальної педагогіки та психології. Київ, 2023. С. 117–121. URL: <https://ispukr.org.ua/articles/23/2023%20%D0%97%D0%91%D0%86%D0%A0%D0%9D%D0%98%D0%9A%20%D0%A2%D0%95%D0%97.pdf>

3. Vlasenko K. Ukrainian and international practices in preventing and combating bullying in student communities. *Humanities Studios.* 2024. Vol.12(3). С.56–65. URL: <https://humstudios.com.ua/uk/journals/tom-12-3-2024/ukrayinsky-ta-mizhnarodny-dosvid-profilaktiki-ta-protidiyi-bulingu-u-studentskomu-seredovishchi>

4. Інклюзивна освіта та формування інклюзивної культури. Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/inklyuzivne-navchannya>.

5. Порошенко М.А. Інклюзивна освіта: навч. посіб. Київ: Агентство «Україна», 2019. 300 с. URL: <http://poroshenko.com/data/group/21/site2-bff4eba3e5.pdf>

6. Саламанська декларація та рамки дій щодо освіти осіб з особливими освітніми потребами. *ЮНЕСКО.* URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000098427>

7. Сидорук І. Дискримінація осіб з інвалідністю в закладі освіти з інклюзивним навчанням й шляхи її подолання. *Acta Paedagogica Volynienses.* 2024. Вип. 3. С. 87–94. DOI: <https://doi.org/10.32782/apv/2024.3.13>

8. Booth T., Ainscow M. Index for Inclusion: developing learning and participation in schools. Bristol: CSIE, 2002. 102 p. URL: <https://www.eenet.org.uk/resources/docs/Index%20English.pdf>

9. Kaufman P. et al. The effects and costs of an anti-bullying program (KiVa) in UK primary schools. *Psychological Medicine.* 2024. Vol. 54. No. 15 P. 4362–4373. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC>

10. Around 100 cases of bullying in Ukrainian schools per year. *Opendatabot.* 2024. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/bullying-in-school-2023>

11. Hernandez E.J. et al. Bullying, Students with Disabilities, and Recommendations for Prevention. *The Rehabilitation Professional.* 2025. Vol. 25. No. 1. P. 51–58. URL: <https://connect.rehabpub.com>

12. Siddiqui S. et al. Preventing Bullying Among Children With Disabilities: A Cross-Cultural

Perspective. *ResearchGate*. 2025. URL: <https://www.researchgate.net>

13. Inclusive Education – Ensuring the right to education for children with disabilities. *UNICEF*. 2024. URL: <https://www.unicef.org/media/education-inclusive>

14. Hayes A. M., Bulat J. Disabilities Inclusive Education Systems and Policies Guide. *RTI Press*, 2017. 107 p. URL: <https://www.rti.org/publication/disabilities-inclusive-education-systems-and-policies>.

References:

1. Rashydova, S. S. (2024). Inkliuzivna kultura zdobuvachiv pedahohichnoi osvity yak pokaznyk yikhnoi profesiinoi kultury [Inclusive culture of future teachers as an indicator of their professional culture]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka*, 1, 3, 110, 116–126. Retrieved from: https://journals.snu.edu.ua/index.php/DOMTP_SNU/article/view/980/937 [in Ukrainian].

2. Hubar, O. (2023). Riven sformovanosti inkliuzivnoi kultury suspilstva v suchasnykh umovakh [The level of formation of inclusive culture of society in modern conditions]. In *Osvita osib z osoblyvymy potrebamy v umovakh myru i viiny*, 117–121. Kyiv. Retrieved from: <https://ispukr.org.ua/articles/23/2023%20%D0%97%D0%91%D0%86%D0%A0%D0%9D%D0%98%D0%9A%20%D0%A2%D0%95%D0%97.pdf> [in Ukrainian].

3. Vlasenko, K. (2024). Ukrainian and international practices in preventing and combating bullying in student communities. *Humanities Studios*, 12(3), 56–65. Retrieved from: <https://humstudios.com.ua/uk/journals/tom-12-3-2024/ukrayinsky-ta-mizhnarodny-dosvid-profilaktiki-ta-protidiyi-bulingu-u-studentskomu-seredovishchi>

4. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. (n.d.). Inkliuzivna osvita ta formuvannia inkliuzivnoi kultury [Inclusive education and formation of inclusive culture]. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/ua/tag/inklyuzivne-navchannya> [in Ukrainian].

5. Poroshenko, M. A. (2019). *Inklyuzivna osvita* [Inclusive education]. Ahentstvo “Ukraina”. Retrieved

from: <http://poroshenko.com/data/group/21/site2-bff4eba3e5.pdf>

6. UNESCO. (1994). *Salamanska deklaratsiia ta ramky dii shchodo osvity osib z osoblyvymy osvitnimy potrebamy* [Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education]. Retrieved from: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000098427>

7. Sydoruk, I. (2024). Dyskryminatsiia osib z invalidnistiu v zakladi osvity z inkliuzyvnykh navchanniam i shliakhy yii podolannia [Discrimination of persons with disabilities in inclusive education institutions and ways to overcome it]. *Acta Paedagogica Volyniensis*, (3), 87–94. <https://doi.org/10.32782/apv/2024.3.13> [in Ukrainian].

8. Booth, T., & Ainscow, M. (2002). *Index for inclusion: Developing learning and participation in schools*. CSIE. Retrieved from: <https://www.eenet.org.uk/resources/docs/Index%20English.pdf>

9. Kaufman, P., et al. (2024). The effects and costs of an anti-bullying program (KiVa) in UK primary schools. *Psychological Medicine*, 54(15), 4362–4373. Retrieved from: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC>

10. Opendatabot. (2024). Around 100 cases of bullying in Ukrainian schools per year. Retrieved from: <https://opendatabot.ua/analytics/bullying-in-school-2023>

11. Hernandez, E. J., et al. (2025). Bullying, students with disabilities, and recommendations for prevention. *The Rehabilitation Professional*, 25(1), 51–58. Retrieved from: <https://connect.rehabpub.com>

12. Siddiqui, S., et al. (2025). Preventing bullying among children with disabilities: A cross-cultural perspective. *ResearchGate*. Retrieved from: <https://www.researchgate.net>

13. UNICEF. (2024). Inclusive education – Ensuring the right to education for children with disabilities. Retrieved from: <https://www.unicef.org/media/education-inclusive>

14. Hayes, A. M., & Bulat, J. (2017). *Disabilities inclusive education systems and policies guide*. RTI Press. Retrieved from: <https://www.rti.org/publication/disabilities-inclusive-education-systems-and-policies>

© В. В. Ляшко

Оглядова стаття

Дата першого надходження статті до видання: 14.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 19.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 29.05.2026